
Online extreemrechtse radicalisering

Handvatten voor een preventieve aanpak

Aanleiding

Het rechtsextremisme in Nederland lijkt bezig aan een voorzichtige **opmars** in Nederland. Deze speelt zich met name online af en onderscheidt zich daarmee op belangrijke punten van het 'traditionele', of op fysieke ontmoetingen geënte rechtsextremisme. Meerdere factoren maken dit tot een **zorgwekkende ontwikkeling**:

- Online radicalisering kan zich zeer **snel** voltrekken. Vanwege de anonimiteit die het computerscherm biedt, zijn conversaties binnen chatgroepen veelal extremer dan in de fysieke sfeer, waarbij nieuwkomers in dergelijke groepen zich razendsnel conformeren aan de groepsnormen.
- Het internet verschaft toegang tot **ongrijpbare internationale netwerken**, die vaak na 'verwijdering' elders opduiken onder een andere naam. Gevolg hiervan is dat het huidige extreemrechts in Nederland sterk internationaal georiënteerd is. Dit komt bijvoorbeeld terug in steun voor internationale accelerationistische netwerken, waarin wordt gesproken over zaken zoals het ontketenen van een rassenoorlog door middel van terroristische aanslagen.
- Het internet biedt toegang tot een breed ideologisch spectrum dat bestaat uit verschillende extreemrechtse narratieven en subculturen. Daarnaast verschaft het ook mogelijkheden om de **terroristische cyclus** door te lopen: van een ondersteunend sociaal netwerk tot het kopen en/of maken van wapens.
- Het gevaar van online extreemrechts schuilt bovendien in het **bereik** ervan: de mate waarin digitale kanalen aanhangers van extreemrechts gedachtengoed in staat stellen om het maatschappelijk debat te beïnvloeden en bij te dragen aan een gepolariseerd en vijandig klimaat richting bijvoorbeeld migranten. Een andere belangrijke factor schuilt in de toegenomen populariteit van radicaal-rechtse partijen. Een gevolg hiervan is dat ook de boodschap van extreemrechts meer wordt genormaliseerd.

In de (nabije) **toekomst** kan extreemrechts radicalisme zich ook in Nederland verder ontwikkelen als gevolg van de combinatie van enerzijds laag-drempeligheid, anonimiteit en ongrijpbaarheid, en anderzijds de verwevenheid met conventionele en populaire digitale platformen als YouTube en Reddit en – op bepaalde punten – de mainstream politiek.

Onderzoeksvragen en -methoden

In opdracht van het ministerie Sociale Zaken en Werkgelegenheid heeft het Verwey-Jonker Instituut een onderzoek uitgevoerd naar beschermende factoren in de preventieve aanpak van extreemrechtse radicalisering in de online context. **Twee onderzoeksvragen** staan centraal:

- Wat zijn beschermende factoren binnen extreemrechtse radicalisering in de online context?
- Op welke manier kunnen beleidsmakers op deze factoren inzetten bij het maken van beleid en het ontwikkelen van concrete maatregelen ter preventie van online extreemrechtse radicalisering?

Om deze vragen te kunnen beantwoorden, hebben we gekeken naar de wijze waarop online extreemrechtse radicaliseringsprocessen verlopen en of er mogelijke kenmerken zijn die personen hier extra vatbaar voor kunnen maken. De gebruikte **onderzoeksmethoden** zijn een literatuur- en documentenstudie, expertinterviews en kennissessies met de gemeenten Enschede en Utrecht.

Definities

In ons onderzoek worden de volgende definities gehanteerd:

- **Extreemrechts.** De NCTV, wiens definitie we volgen, definieert extreemrechts door zich te richten op het gedachtegoed en te stellen dat tot extreemrechts gedachtegoed denkbeelden worden gerekend "als vreemdelingenhaat (inclusief: antisemitisme en antimoslims), haat jegens vreemde (cultuur)elementen en ultranationalisme." Belangrijk hierbij te vermelden is dat extreemrechts verre van een eenduidige stroming is. Het loont in dit verband om te spreken over verschillende narratieven die tezamen kleur en vorm geven aan het extreemrechtse gedachtegoed, maar ook op gespannen voet met elkaar kunnen staan.
- **Radicalisering.** "Een proces van toenemende bereidheid om de uiterste consequentie uit een denkwijze te aanvaarden en die in daden om te zetten. Deze toenemende bereidheid kan leiden tot gedrag dat andere mensen diep kwetst of in hun vrijheid raakt, kan aanleiding zijn voor individuen of groepen om zich af te keren van de samenleving en kan leiden tot het gebruik van geweld" (NCTV).
- **Beschermende factoren.** Dit zijn factoren "die bijdragen aan de weerbaarheid tegen extremistische attitudes en gedrag". Deze weerbaarheid of veerkracht wordt doorgaans opgevat als het vermogen van een individu om 'terug te veren' na trauma of andere vormen van tegenslag. Kenmerkend voor deze beleidsmatige inzet op beschermende factoren is dat die een positieve insteek heeft. Er wordt namelijk geïnvesteerd in de capaciteiten van individuen én hun omgeving in plaats van het focussen op de risico's en tekortkomingen.

Online context & offline context

De online en offline context bij radicalisering kunnen niet geïnterpreteerd worden als twee op zichzelf staande domeinen met daarin elk eigen kenmerken, processen en activiteiten. Het is nadrukkelijk niet de intentie om de online context te isoleren van de offline context. Dat het online domein specifiek benoemd is in de hoofdvragen van dit onderzoek is een reflectie van het gegeven dat extreemrechtse radicalisering steeds meer plaatsvindt via internationale online netwerken en van de zorgen die leven hieromtrent bij nationale en lokale overheden en hun partners.

Vooraf

- Er kunnen verschillende **kenmerken** onderscheiden worden als het gaat om vatbaarheid voor radicalisering en, waar mogelijk, extreemrechtse radicalisering in de online context. Voorzichtigheid is hierbij geboden, omdat het denken in risicoprofielen kan bijdragen aan het stigmatiseren van bepaalde groepen die mogelijk vatbaarder zijn voor radicalisering. **Belangrijk** is dat het grootste gedeelte van de personen die voldoen aan een of meerdere kenmerken die hier onderscheiden worden niet radicaliseren. Ook wordt benadrukt dat de relatie tussen de factoren die bij kunnen dragen aan radicalisering zeer complex is en dat de risicofactoren verschillen al naar gelang de radicaliseringsfase, waardoor er geen eenduidig profiel is van iemand die mogelijk radicaliseert.
- Deze studie beperkt zich tot factoren die betrekking hebben op het **persoonlijke niveau**, hetgeen betekent dat triggerfactoren vanuit de samenleving buiten beschouwing zijn gelaten in deze studie.

Persoonlijke gebeurtenissen en omstandigheden

- Persoonlijke gebeurtenissen kunnen de vatbaarheid voor radicalisering bevorderen. Zonder daarin onderscheid te maken tussen het 'type' radicalisering (extreemlinks, extreemrechts of -religieus geïnspireerd; online en/of offline) worden vijf zogeheten '**triggerfactoren**' onderscheiden:
 - Confrontatie met de dood
 - Problemen in de thuissituatie
 - Schooluitval en verlies van (perspectief op) werk
 - Ervaringen met discriminatie en uitsluiting
 - Aanvaring met autoriteiten
- Gekeken naar **extreemrechtse 'lone actors'** wordt gesteld dat voortijdige schooluitval, het opzeggen van een baan of zich anderszins uit de samenleving terugtrekken kwetsbaarheid voor online extremisme verhoogd. Hierbij wordt de link gelegd tussen sociale isolatie en radicalisering, hetgeen correspondeert met het breed-gedragen idee dat radicalisering, ongeacht het 'type', in de kern vaak gedreven wordt door een zoektocht naar zingeving, betekenis en identiteit.
- Denkbeelden van jongeren kunnen worden beïnvloed door de **ideeën en attitudes van de ouders**. Deze bevinding komt herhaaldelijk terug in de praktijk; jongeren die bijvoorbeeld worden blootgesteld aan homofobie, antisemitische en racistische attitudes binnen de eigen familie zijn eerder geneigd om extreemrechtse narratieven te vergroten. Hiertegenover staat dat onderzoek uitwijst dat ideologie op zichzelf veelal geen drijfveer is voor radicalisering.

Persoonlijke kenmerken

- Er zijn verschillende persoonlijke kenmerken die mensen **bij geboorte bezitten** die het risico op radicalisering vergroten.
- Jongeren met een **Autisme Spectrum Stoornis (ASS)** komen in verschillende onderzoeken naar voren als kwetsbare groep voor radicalisering, niet in de laatste plaats omdat mensen met ASS vaker eenzaam en/of sociaal geïsoleerd zijn. Ook 'lone actors' zouden relatief vaak aan een psychische stoornis lijden.
- Jongeren met een **licht verstandelijke beperking (LVB)** worden tevens gezien als kwetsbare groep, omdat LVB-jongeren vaak relatief gemakkelijk te beïnvloeden zijn.
- Onderzoek wijst uit dat online extreemrechtse radicalisering met name mannen aantrekt, in het bijzonder **jonge mannen**.
- De **rol van vrouwen** binnen extreemrechts moet echter niet onderschat worden - niet in aantallen en niet in invloed. Vrouwen zouden onder andere een belangrijke rol spelen binnen het rekruteren en het verspreiden van extreemrechtse content. Dat dit in sommige gevallen voor de buitenwereld minder zichtbaar is, is niet zelden het gevolg van de traditionele, conservatieve rolverdelingen binnen extreemrechtse groepen, waarbij vrouwen geacht worden meer vanuit de achtergrond te opereren.

Vooraf

De wijze waarop extreemrechts zich online manifesteert, is uiterst veelzijdig. Om hier duiding aan te geven, is er aandacht voor (1) de verschillende extreemrechtse **narratieven** en subculturen, (2) de verschillende **campagnes** die door extreemrechts ingezet worden om de belangrijkste doelgroepen te bereiken en (3) de verschillende typen **platforms** die hiervoor gebruikt worden.

Narratieven en subculturen

De wijze waarop extreemrechts zich presenteert binnen de online leefwereld van jongeren is niet onder één beschrijving te vatten: er zijn diverse subculturen en narratieven te onderscheiden:

- De Expertise-unit Sociale Stabiliteit maakt een indeling van het discours op Nederlandse radicaal- en extreemrechtse sociale media door vijf categorieën te onderscheiden: 1) **antisemitisch**, 2) **anti-migratie**, 3) **anti-islam**, 4) **anti-elite** en 5) **anti-overheid**. Vaak heerst er ook een afkeer van het feminisme en de LHBTIQ+-beweging.
- Het internationale karakter van internet zorgt voor een uitwisseling van ideeën en narratieven over landsgrenzen heen. Een bekende stroming binnen extreemrechts is het **'accelerationisme'**, dat zijn oorsprong kent in Amerika en erop gericht is om versneld een rassenoorlog te ontketenen. Er zijn daarnaast stromingen die vaak in verband worden gebracht met extreemrechts. Eén daarvan is de **'manosphere'**. Dit is een verzameling blogs, websites en forums waar mannen kritiek uiten op de 'politiek correcte en gefeminiseerde staat van de wereld'.
- Binnen veel narratieven wordt er onderscheid gemaakt tussen het **'eigene'** en het **'vreemde'**, waarbij de precieze invulling van 'het vreemde' kan verschillen. Het **'eigene'** gaat veelal over 'het witte ras' of 'de westerse cultuur'.
- **Let op:** extreemrechtse netwerken zijn fluide in hun ideologische uitgangspunten en zij kunnen uit wisselende samenstellingen bestaan.

Extreemrechtse campagnes

Het online domein biedt extreemrechts de mogelijkheid om verschillende doeleinden na te streven en doelgroepen te bereiken:

- **Radicaliseringscampagnes voor gelijkgestemden:** extreemrechtse groepen spelen handig in op de sociaal-emotionele behoeften van jongeren door de vorm aan te nemen van 'counterculture movements' die focussen op lifestyle, jeugdcultuur en kunst. Een belangrijk gegeven daarbij is dat jongeren niet alleen uitgenodigd worden om extreemrechtse content te consumeren, maar ook in staat worden gesteld om hier een actieve bijdrage aan te leveren en zelf content te creëren. Er kan dan gesproken worden over een 'participatory culture'.
- **Manipulerende campagnes om de mainstream te bereiken:** een ander type campagne is het proberen te beïnvloeden van mainstream discussies, om op deze manier het bereik van hun boodschap te vergroten. Op extreemrechtse fora zijn diverse handleidingen te vinden van hoe mensen overtuigd kunnen worden van de extreemrechtse zaak (een proces dat 'red-pilling' genoemd wordt). Memes en emojis spelen een belangrijke rol in de communicatie.
- **Intimiderende campagnes om politieke tegenstanders te raken:** een andere rol die sociale media kunnen innemen voor extreemrechts betreft het kunnen bestoken van (politieke) 'vijanden' of tegenstanders. 'Trolling' houdt in dat er ongevraagd en vaak extreem commentaar geleverd op sociale media en andere internetfora om te provoceren, een reactie uit te lokken of haat te zaaien. Bij 'doxing' worden privégegevens van een persoon gepubliceerd om deze te beschadigen of te intimideren.

Platforms

Binnen de online leefwereld van extreemrechts zijn er **diverse platforms** die gebruikt worden om content te kunnen plaatsen. Dit kan gaan om alternatieve en zogeheten 'fringe' sociale media platforms, waarin geen of beperkte moderatie plaatsvindt. Ook mainstream sociale media worden veelvuldig gebruikt om extreemrechtse content te delen. Een ander fenomeen dat in dit verband aandacht verdient, is de infiltratie van extreemrechts in de online gamewereld.

Alternatieve en fringe sociale media

- Er zijn extreem- en radicaalrechtse internationale fora die **specifiek gericht** zijn op het delen van extreemrechtse content. Voorbeelden hiervan zijn Stormfront, Zundelsite en de National Alliance.
- Naast deze fora zijn er ook minder expliciet op extreemrechtse content gerichte media die door beperkte of geheel **afwezige moderatie** volop ruimte bieden aan extreemrechtse content.
- Zichtbaar is dat extreemrechtse aanslagplegers gebruikmaken van dergelijke fora om hun manifesten, plannen en livestreams te delen.

Mainstream sociale media

- Extreemrechts is ook actief op de mainstream sociale media. Via deze media kunnen gebruikers **doorgeleid** worden naar extremere content op kanalen waar minder of geen moderatie plaatsvindt, zoals 4chan of 8kun.
- Hierdoor is extreemrechtse content voor iedereen met een internetverbinding relatief **makkelijk vindbaar** en **toegankelijk**, maar ook te plaatsen en te delen.
- Een tweede gevolg is dat extreemrechtse content hierdoor een proces van **normalisering** heeft doorgemaakt, omdat het 'toevalliger' voorbij kan komen bij het gebruik van internet en niet meer alleen op moeilijk toegankelijke forums wordt gedeeld.

Games en gamification

- Games en gameplatformen kunnen fungeren als krachtig rekruterings- en propagandamiddel.
- Het verschijnsel waarbij **gamedesign-elementen** geïmplementeerd worden in een non-game context wordt 'gamification' genoemd. Er kunnen twee categorieën worden onderscheiden: **top-down gamification** en **bottom-up gamification**.
- De eerstgenoemde categorie verwijst naar het "strategisch inzetten van game-elementen door extremistische groepen of recruiters om betrokkenheid van individuen bij propagandistische inhoud, fora en platforms te faciliteren". Bottom-up gamification verwijst naar "de organische opkomst van gegamificeerde taal en praktijken bij individuen, kleine groepen en online subculturen zonder organisatorische leiding van extremistische groepen."

Vooraf

Er zijn drie fasen te onderscheiden bij het proces van online radicalisering: de pre-radicaliseringsfase, de radicaliseringsfase en de operationele fase. Binnen deze fasen kunnen zes mechanismen geïdentificeerd worden, die zich volledig online of binnen de interactie van de online en offline context manifesteren. Het gaat om: 1) compensatie, 2) isolatie, 3) facilitering, 4) echoing, 5) acceleratie, 6) action triggering. Belangrijk is dat deze mechanismen niet allemaal een rol hoeven te spelen binnen een online radicaliseringsproces. Ook hoeft dit proces niet in chronologische volgorde te verlopen en kan het eerder onderbroken of beëindigd worden.

Pre-radicaliseringsfase

In deze fase staan de behoeften en kwetsbaarheden die individuen vatbaar maken voor alternatieve wereldbeelden centraal.

- **Compensatie:** individuen kunnen online compenseren voor eventuele kwetsbaarheden die zij ervaren in de offline context. Deze kwetsbaarheden, zoals sociale en psychische problematiek, zorgen ervoor dat een persoon al meer vatbaar is om te kunnen radicaliseren.
- **Isolatie:** individuen die offline geen (sociale) aansluiting vinden, kunnen online wel een vorm van sociale verbondenheid vinden. Dit wordt ook wel de kennismakingsfase genoemd, waarin jongeren op zoek zijn naar een identiteit en een groep om bij te horen.

Radicaliseringsfase

In deze fase komen individuen in contact met en worden zij beïnvloed door radicale en extreme online content.

- **Isolatie:** individuen die geïsoleerd raken, kunnen zich nog verder gaan terugtrekken uit offline sociale netwerken en relaties. Dit kan zorgen voor sociale vervreemding en een groeiende onderdompeling in de online wereld, waarbij contacten met vrienden en familie slechter worden. Het construeren van een groepsidentiteit online, waarbij een gevoel van gemeenschap en eenheid ontstaat, is een van de manieren waarop sociale media worden gebruikt door extreemrechts. Het gevoel van 'samen tegen de wereld' dat vaak wordt gecreëerd zorgt voor verbondenheid en het gevoel een gezamenlijk doel te hebben.
- **Echo-ing:** online is het mogelijk om zowel informatie tot je te nemen, als hierover in contact te treden met anderen die hier hetzelfde over denken. Dit wordt ook wel echoing genoemd, waarbij de constante interactie met mensen die dezelfde extreme denkbeelden en overtuigingen hebben, leidt tot het ontwikkelen en versterken van radicale overtuigingen en het legitimeren van geweld. Zogenaamde 'echokamers' zorgen ervoor dat mensen bevestigd worden in hun denkbeelden, en het reguliere nieuws (meer) gaan wantrouwen. Van belang hierbij is dat ook de algoritmes van sociale media kunnen leiden tot steeds extremer wordende denkbeelden.
- **Facilitering:** hieronder vallen aspecten in de online wereld die de blootstelling aan en de interactie met extreme content faciliteren. Internet kan radicalisering (snel en gemakkelijk) faciliteren doordat het een laagdrempelig middel is voor informatie, communicatie en propaganda van extreme overtuigingen.
- **Acceleratie:** in een korte periode kunnen individuen snel en veel content tot zich nemen, hetgeen het radicaliseringsproces kan versnellen (flitsradicalisering).

Operationele fase

In deze fase zetten individuen hun gewelddadige overtuigingen om in acties.

- **Action triggering:** dit is het moment waarop de impuls om (politiek) geweld te gebruiken wordt gecreëerd. Dit kan gebeuren door het meemaken van een online persoonlijke of sociale gebeurtenis die ervoor zorgt dat een individu geïnspireerd wordt om daadwerkelijk over te gaan tot actie. Ook een (gedeelde) 'succesvolle' gewelddadige actie van een ander kan een trigger zijn voor iemand om zelf ook over te gaan tot actie. Door de vele gewelddadige content is het mogelijk dat 'action triggering' volledig online plaatsvindt.

Let op: volgens Wagenaar (2022) krijgt elk radicaliserend persoon op een gegeven moment te maken met twijfel. Mensen die primair online zijn geradicaliseerd, zouden vaak gemakkelijker kunnen uitreden wanneer dit zich voordoet, omdat hun participatie in groepen anoniem is. Hierdoor duurt het vaak langer voordat geradicaliseerde personen ook voor de (fysieke) buitenwereld bekend komen te staan als 'extreemrechts' of 'geradicaliseerd'. Juist dit soort labels kunnen een individu het gevoel geven dat er nauwelijks meer een weg terug is.

Vooraf

Een vertrekpunt in deze studie is dat de online- en offline context niet begrepen kunnen worden als twee zelfstandige domeinen. Deze contexten liggen veeleer in het verlengde van elkaar en vormen een continuüm. Om de **wisselwerking** tussen de online en offline context te kunnen duiden, omschrijven we deze op twee niveaus, waarbij we het **individuele niveau** onderscheiden van het **groepsniveau**. Dit betreft een kunstmatig onderscheid dat kan helpen de wisselwerking te beschrijven, maar tegelijkertijd geen recht doet aan de complexe manier waarop beide niveaus met elkaar verweven zijn.

Individueel niveau

'Offline' omstandigheden kunnen bijdragen aan de **vatbaarheid** van een individu voor radicale invloeden in de online context.

- Jongeren die voortijdig van school gaan of hun baan kwijtraken kunnen vatbaar zijn voor online extremisme. Andere voorbeelden van **risico- en triggerfactoren** zijn het worstelen met de identiteit, instabiele leefomstandigheden zoals een ontwricht gezin of huisvestingsproblemen, het ervaren van discriminatie en onrechtvaardigheid of een confrontatie met de dood.
- Extreemrechtse groepen zijn vaak specifiek **op zoek** naar dit soort kwetsbare jongeren om te rekruteren.
- Jongeren met **ouders** die er racistische denkbeelden op nahouden, lopen een grotere kans om zelf ook dit soort denkbeelden te ontwikkelen.

Groepsniveau: groepen

De wisselwerking tussen de online en offline context is voor extreemrechtse groepen erg **veelzijdig**. De wijze waarop deze eruitziet, kan verschillen per groep, netwerk of subcultuur en is afhankelijk van de organisatiestructuur. Relevant is het onderscheid tussen 'traditioneel' extreemrechtse groepen en 'nieuwe generatie' groepen.

- **'Traditioneel' extreemrechtse groepen:** deze organiseren zich zowel online als offline, maar zijn tegelijkertijd met name lokaal en/of nationaal geworteld. Het gevolg hiervan is dat 'leden' vaak op een persoonlijker niveau bekend zijn met elkaar. De online context fungeert voor hen met name als middel: de voordelen van het internet worden ingezet om het online en offline 'succes' van de groep te vergroten. Enkele Nederlandse voorbeelden hiervan zijn de Nederlandse Volks-Unie, Pegida Nederland, Identitair Verzet en Erkenbrand.
- **'Nieuwe generatie' extreemrechtse groepen:** deze 'ontspringen' in het online domein en zijn vaak internationaal georiënteerd. Radicalisering van 'leden' binnen deze groepen vindt met name online plaats. Dergelijke groepen worden gekenmerkt door een groot zelf-organiserend vermogen en individuele leden genieten relatief veel vrijheid.

Groepsniveau: activiteiten

Dat de online- en offline context nauw met elkaar verweven zijn, komt ook tot uitdrukking in de activiteiten die extreemrechtse groepen ontplooiën. Voorbeelden zijn:

- **Organisatorisch: adverteren, faciliteren en mobiliseren:** extreemrechtse online fora, chatrooms en platformen zijn bij uitstek geschikt voor het grootschalig adverteren en promoten van fysieke events. Denk hierbij aan vergaderingen, concerten, sportactiviteiten, demonstraties en protestacties, maar ook (kleinschalige) aanslagen. De reikwijdte van deze events is afhankelijk van de oriëntatie van een groep (lokaal, nationaal, internationaal).
- **Netwerken:** het internet biedt extreemrechtse groepen en individuen de mogelijkheid om grotere netwerken op te bouwen en deze ook te faciliteren. Zowel de mobiliserende kracht van het internet, alsook de organisatorische en faciliterende kracht ervan zorgen ervoor dat al dan niet ideologisch verschillende extreemrechtse groepen gemakkelijk met elkaar in contact komen en van de online context verschuiven naar de offline context.
- **Propaganda:** het online domein biedt extreemrechtse de mogelijkheid om verschillende doeleinden na te streven. Een van de belangrijkste is het verspreiden van propagandistische boodschappen. Om als extreemrechtse netwerk duurzaam en relevant te kunnen zijn, helpt het om daarbij in te spelen op actuele sociaal-politieke gebeurtenissen. Het is daarom niet verwonderlijk dat terroristische aanslagen vaak resulteren in een aanzienlijke toename van online haatspraak.

Vooraf

Literatuur die zich specifiek richt op beschermende factoren binnen extreemrechtse radicalisering in de online context is **schaars**. De literatuur die er wel is, gaat vaak over jihadistisch radicalisme of richt zich meer in het algemeen op radicalisering en/of gewelddadig extremisme. Daarnaast levert de literatuur vaak een **versnipperd beeld** op, waarbij het niet altijd duidelijk is hoe zwaar de geïdentificeerde beschermende factoren wegen en hoe deze zich verhouden tot bepaalde risicofactoren en/of contextuele factoren.

Beschermende factoren in de literatuur

Een belangrijke **overzichtsstudie** naar beschermende factoren van gewelddadige radicalisering is die van Lösel et al. (2018). Vijf van de studies die zij meenamen in hun inventarisatie gingen specifiek, hoewel soms niet exclusief, over extreemrechts. De beschermende factoren die hierin geïdentificeerd werden zijn:

- Zelfcontrole
- Ervaren van persoonlijke discriminatie
- Subjectieve deprivatie
- Goede schoolresultaten
- 'Band' met de school
- Peer-groep contact met 'foreigners'
- Acceptatie van de legitimiteit van de politie
- Bereidheid zich aan de wet te houden

Beschermende factoren en online radicalisering

In andere studies wordt gewezen op het beschermende effect van **kritisch en complex denken**. Dit verwijst naar:

- De mate waarin individuen in staat zijn informatie, berichten, ideeën en inhoud te **beoordelen** en de bron(nen) ervan te analyseren en indien nodig in twijfel te trekken.
- Het kunnen 'ontmaskeren' van **zwart-wit denken** dat ten grondslag ligt aan veel extreemrechtse narratieven. Denk hierbij aan boodschappen met een dichotoom karakter als 'wij-zij' denken, het 'eigene' en het 'vreemde' of het 'goede' en het 'slechte'.

Het **belang** hiervan lijkt alleen maar toe te nemen wanneer radicalisering zich verplaatst van het offline naar het online domein. Een belangrijke factor hierin is dat internet een omgeving is met relatief weinig pedagogisch toezicht, waar nepnieuws, zeker ook in extreemrechtse hoek, een stevige voet aan de grond heeft.

Duits en Nederlands onderzoek laat zien dat jongeren **moeite** hebben met het beoordelen van informatie op betrouwbaarheid en daarmee met het kunnen herkennen van nepnieuws. Jongeren blijken minder digitaal vaardig en mediawijs dan zijzelf inschatten. Ze zijn 'confident', maar niet 'competent'.

Interventies op drie niveaus

De manier waarop beschermende factoren aangesproken kunnen worden in interventies, kan op drie niveaus bekeken worden:

- **Fase van radicalisering** waarop de interventie zich richt. Relevant is het onderscheid tussen primaire, secundaire en tertiaire preventie.
- **Doelgroep** van de interventie. Interventies kunnen zich direct richten op individuele leden van een gemeenschap, maar kunnen zich ook op een meer indirecte manier richten op dezelfde doelgroep.
- **Thema** van de interventie. In het kader van beschermende factoren loont het om hier nader bij stil te staan. Voortbordurend op een studie van Stephens, Sieckelink en Boutellier (2021) onderscheiden wij vijf thema's, die hieronder gepresenteerd zijn.

Let op: de praktijk wijst uit dat P/CVE-projecten (Preventing and Countering Violent Extremism) moeilijk te evalueren zijn. Dit komt omdat (1) het fenomeen gewelddadig extremisme erg complex is, (2) het lastig is om aan te tonen dat een interventie heeft bijgedragen aan het voorkomen van iets en (3) het feit dat er vaak tal van andere variabelen zijn die van invloed kunnen zijn op door interventies nagestreefde uitkomsten.

Beschermende factoren in vijf thematische interventies

- **Het weerbare individu:** interventies op dit gebied kunnen zich richten op drie pijlers. (1) Ontwikkelen van bepaalde cognitieve capaciteiten die ervoor zorgen dat individuen beter in staat zijn de aantrekkingskracht van extremistische boodschappen te weerstaan (bijv. kritisch denken); (2) Bevorderen van bepaalde karaktereigenschappen (bijv. zelfcontrole). (3) Versterken van bepaalde waarden en/of ideeën (een voorbeeld hiervan is een interventie gericht op democratische vorming).
- **Identiteit en identiteiten:** identiteit speelt een belangrijke rol in het radicaliseringsproces. Interventies op dit vlak kennen twee vormen: (1) creëren van kansen/ruimte om identiteitskwesaties te bespreken en (2) versterken en valideren van identiteiten, zodat individuen minder ontvankelijk zijn voor extreme normen en waarden.
- **Dialoog en actie:** dialoog verwijst naar het creëren van ruimte en gelegenheid voor de verkenning van en kritiek op ideologieën. Cruciaal hierin is dat er 'veilige ruimten' gecreëerd worden waarin individuen zich vrij voelen te discussiëren en hun mening te uiten, zonder angst voor veroordeling.
- **Gemeenschappen:** weerbaarheid tegen extreme attitudes en gedrag houdt naast persoonlijke eigenschappen verband met de omgeving van een individu en de mate waarin een individu toegang heeft tot verschillende vormen van sociaal kapitaal. Er worden twee typen programma's onderscheiden die gericht zijn op het versterken van dit sociaal kapitaal: (1) 'gemeenschapsbetrokkenheid', dat zich richt op het versterken van de relatie tussen burger en de staat, en (2) 'de veerkrachtige gemeenschap', dat de relatie burger-staat overstijgt en de gemeenschap in brede zin aanspreekt.
- **Tegen- of alternatieve narratieven:** hieronder valt een breed scala aan activiteiten die trachten extremistische propaganda te deconstrueren, delegitimiseren en/of demystificeren door hiertegenover een alternatief narratief te stellen. Tegennarratieven richten zich specifiek op een extremistische boodschap en bieden hier een alternatief voor. Alternatieve narratieven presenteren een nieuw, 'positief' verhaal zonder zich daarin direct tegen een bepaald extremistisch idee te keren.

Vooraf

Naast de literatuur- en documentenstudie is deze studie gebaseerd op **praktijkkennis** die naar voren is gekomen in (1) **interviews** met praktijkexperts en (2) **kennissessies** met de gemeenten Enschede en Utrecht. Alhoewel de hieruit opgedane kennis verre van volledig is, helpen deze interviews en kennissessies om bepaalde zaken vanuit de praktijk aan te kaarten.

Praktijkbevindingen: twee 'typen' jongeren

In de interviews en kennissessies komen grofweg **twee 'typen' jongeren** naar voren die kwetsbaar zouden zijn voor extreemrechtse radicalisering in de online context:

- **De 'zwemmende' jongeren:** dit type wordt beschreven als een 'product' van de toegenomen kloof tussen jongeren en gezagsdragers. Ouders en docenten hebben weinig begrip van de online wereld van jongeren en/of kunnen ontwikkelingen op dit vlak niet bijbenen. De overheid, op haar beurt, stelt zich steeds intoleranter op ten opzichte van jongeren. De beheerscultuur die met name in coronatijd de kop op stak, heeft zijn sporen nagelaten, met name bij jongeren die zich in een sociaal-maatschappelijk lastige positie bevinden. Het vertrouwen in de overheid is daarom nihil. De ontstane kloof tussen jongeren aan de ene kant en ouders, docenten en de overheid aan de andere kant maakt dat jongeren gemakkelijker in de 'fuij' van extreemrechts zwemmen. Het dichotome karakter van het extreemrechtse narratief geeft hen vastere voet onder de grond.
- **Jongeren met een Autisme Spectrum Stoornis (ASS):** zowel in Enschede als in Utrecht worden deze jongeren naar voren geschoven als een kwetsbare groep voor radicalisering. Als verklarende factor wordt gegeven dat zij soms minder goed aansluiting kunnen vinden in offline-settingen en daarom vaker eenzaam en/of sociaal geïsoleerd zijn. Ook zouden ze de neiging hebben om hun (online) interesses sterk uit te diepen. Fascinaties voor bijvoorbeeld wapens of de Tweede Wereldoorlog zouden daarbij relatief veel voorkomen.

Bovenstaande types vertrekken vanuit het idee dat het vooral jongeren zijn, en dat met name jonge mannen, die radicaliseren. Tegelijkertijd wijzen welzijnswerkers in zowel Utrecht als Enschede op de belangrijke rol die **ouders** kunnen hebben in het radicaliseringsproces op extreemrechts, zowel in afwezigheid als in aanwezigheid.

Praktijkbevindingen: moeilijkheden

In de gemeentelijke praktijk blijkt het **moeilijk om signalen van extreemrechtse radicalisering** op te pikken en vanuit die signalen aan de slag te gaan. Er worden verschillende redenen hiervoor gegeven:

- **Weinig praktijkervaring** door weinig casussen.
- De (voorzichtige) opmars van online extreemrechts heeft **minder prioriteit** binnen gemeenten dan bijvoorbeeld de jihadistische beweging had ten tijde van de Syrische oorlog.
- Opsporing wordt bemoeilijkt door **anonimiteit** die het internet haar gebruikers biedt. 'Zorgelijke' profielen of accounts zijn vaak moeizaam te herleiden tot een persoon, of zelfs een nationaliteit.
- **Onbekendheid** van ouders en docenten met de jongerencultuur en online leefwereld van jongeren. Dit heeft tot gevolg dat signalen van radicalisering vaak niet als dusdanig herkend worden.
- Een Utrechtse sociaal makelaar stelde dat welzijnswerkers (die vaker progressief-liberaal ingesteld zouden zijn) moeite kunnen hebben met extreemrechtse radicalisering, voortkomend uit een **gebrek aan inhoudelijke kennis en 'feeling'** met het 'thema' extreemrechts.
- **Meer verdraagzaamheid** van rechtsextremistische ideeën in de samenleving, waardoor signalen niet altijd als 'zorgwekkend' opgepikt worden.

Kansen in de online context

De online component van extreemrechtse radicalisering bemoeilijkt de preventieve aanpak van het probleem op een aantal vlakken. Tegelijkertijd merken welzijnswerkers op dat de online leefwereld van jongeren ook **kansen** biedt op dit vlak. Jongeren zouden zich vanwege de ervaren anonimiteit die het computerscherm biedt **gemakkelijker uitspreken** online, waardoor extreme opvattingen sneller aan het licht komen. Ook geven jongerenwerkers aan dat de stap om online om **hulp te vragen** voor jongeren vaak kleiner is dan wanneer dit in de fysieke wereld moet gebeuren. Belangrijk daarbij is wel dat jongerenwerkers kunnen laten zien dat ze verstand hebben van de online wereld, anders nemen jongeren hen niet serieus.

Beschermende factoren in interventies/programma's

Beschermende factoren hebben zowel betrekking op het **individu** als op **diens omgeving**. Dit komt ook naar voren in de beschermende factoren en programma's die geïdentificeerd werden tijdens de kennissessies en interviews:

Digitale weerbaarheid

- Zowel in de gemeente Enschede als Utrecht lopen **projecten** die zich specifiek richten op het **versterken van de digitale weerbaarheid** van jongeren. Digitale weerbaarheid van jongeren is cruciaal in de strijd tegen radicalisering (van welk type dan ook) - ongeacht het 'type' radicalisering.
- De coördinator online jongerenwerk in Utrecht geeft aan dat het belangrijk is om het thema digitale weerbaarheid breder te trekken, als onderdeel van burgerschapsvorming op scholen, waarbij er aandacht moet zijn voor verschillende vormen van extremisme.

Inzicht in online leefwereld

- "Preventie begint met **contact**" stellen welzijnswerkers tijdens de kennissessies. Juist in het contact maken met jongeren is nog een wereld te winnen, omdat begrip voor en kennis van de online leefwereld van jongeren vanuit gezagsdragers zeer gering blijkt. Dit resulteert vaak in handelingsverlegenheid.
- Welzijnswerkers zijn het erover eens dat er meer voorlichting voor ouders moet komen. In Utrecht hebben ze een oudertraining ontwikkeld waarin ouders toegerust worden om het gesprek aan te gaan met hun kinderen, met veel aandacht voor de digitale component.
- In zowel Enschede als Utrecht zijn **jongerenwerkers actief op scholen**. Dit geeft hen ook de mogelijkheid om contact te leggen met meer teruggetrokken jongeren.

Positieve sleutelfiguren in wijken

- Zowel in Enschede als Utrecht wordt binnen de preventieve radicaliseringsaanpak gebruikgemaakt van **positieve sleutelfiguren in de wijk**. Hiermee is veel succes behaald op het gebied van islamitische radicalisering.
- In het kader van extreemrechtse radicalisering blijken deze **netwerken** van positieve sleutelfiguren (nog) onderontwikkeld.

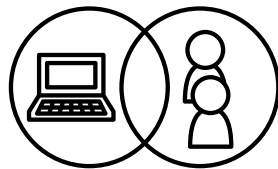
Een nieuw fenomeen?

In hoeverre is extreemrechtse radicalisering in de online context een nieuw fenomeen? Hier passen **twee antwoorden** op:

①

Gekeken naar de grote lijnen, kunnen we stellen dat er **weinig nieuws** onder de zon is:

- In de kern heeft het veelal **dezelfde drijfveren** als andere vormen van radicalisering. Denk daarbij aan de zoektocht naar identiteit of zingeving, psychosociale problematiek, verlangen naar sociale binding en een (ervaren) gemarginaliseerde positie.
- Daarnaast blijken de **online en offline context nauw met elkaar verweven**, waardoor het online component niet geïsoleerd benaderd dient te worden. Zowel op maatschappelijk, groeps- als persoonlijk niveau liggen deze domeinen in elkaars verlengde en is er sprake van wederzijdse beïnvloeding.

②

Het online domein drukt daarentegen een **belangrijke stempel** op de radicaliseringsmechanismen en ontwikkelingspaden van extreemrechtse radicalisering, waardoor er wel degelijk sporen zijn van een nieuw fenomeen:

- Online radicalisering kan zich **zeer snel voltrekken**.
- Er redenen om aan te nemen dat **uittreden** uit radicale netwerken en deradicaliseren soms gemakkelijker gaat. De anonimiteit die het internet biedt, maakt dat het vaak langer duurt voordat geradicaliseerde personen ook voor de (fysieke) buitenwereld bekend komen te staan als 'extreemrechts' of 'geradicaliseerd'. Juist dit soort labels kunnen een individu het gevoel geven dat er geen of nauwelijks meer een weg terug is.
- Het feit dat radicalisering zich steeds meer naar het online domein heeft verplaatst heeft ook de **ongrijpbaarheid** van het fenomeen vergroot. Meerdere problemen komen hier samen: ouders en docenten die weinig begrijpen van de online leefwereld van jongeren; jeugdwerkers die niet altijd 'feeling' hebben met extreemrechts gedachtengoed; opsporingsteams die moeite hebben met het herleiden van online-uitspraken tot personen.

Concluderende opmerkingen II

Vier handelingsrichtingen

In het kader van de preventieve aanpak van extreemrechtse radicalisering in de online context, stellen we vier handelingsrichtingen voor die aanspraak doen op de geïdentificeerde beschermende factoren. In algemene zin is de preventieve aanpak bovendien gebaat bij het tegengaan van sociale achterstanden.

1. Kritisch denken en digitale weerbaarheid

Het belang van **individuele weerbaarheid**, en dan in het bijzonder het vermogen om kritisch en complex te kunnen denken, lijkt in contexten van weinig pedagogisch toezicht alleen maar toe te nemen. Onderzoek laat zien dat jongeren moeite blijken te hebben met het herkennen van het problematische karakter van extremistische online boodschappen. Bij beschermende programma's gericht op het bevorderen van kritisch denken en digitale weerbaarheid is het belangrijk dat deze vertrekken vanuit het gegeven dat de online leefwereld van jongeren alomvattend is, in de zin dat zij nauw verweven is met hun fysieke leefwereld en vele facetten van hun leven beslaat. Er is om deze reden veel te zeggen om digitale weerbaarheid – en het kritisch leren denken als onderdeel daarvan – over een lange periode te integreren in bredere programma's die rechtdoen aan de wijze waarop (rechts)extremisme door kan dringen in het leven en het samenleven van jongeren.

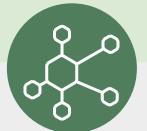
2. Inzicht in de online leefwereld

Het is belangrijk om inzicht te krijgen in de online leefwereld van jongeren en te snappen wat de aantrekkingskracht van extreemrechts kan zijn. Allereerst omdat kennis van de online leefwereld bij ouders, docenten en andere gezagsdragers ervoor kan zorgen dat jongeren zich **meer verbonden** voelen met hen, hetgeen onder de juiste omstandigheden kan helpen de voedingsbodem voor extremistisch gedachtegoed te verkleinen (bijvoorbeeld middels 'dialogoog en actie'). Daarnaast kan meer inzicht in de online leefwereld van jongeren gezagsdragers helpen om sneller **signalen** te herkennen wanneer zorgelijk gedachtegoed zich manifesteert bij jongeren

3. Versterken van lokale en digitale netwerken

In veel gemeenten zijn in de preventieve aanpak van jihadistisch extremisme met succes netwerken van professionals en sleutelfiguren '**uit de wijk**' gecreëerd. Op extreemrechts zijn deze netwerken nog veelal onderontwikkeld, terwijl professionals aangeven dat de preventieve aanpak hier wel bij gebaat zou zijn. Belangrijk hierbij is dat netwerken niet alleen fysiek ingebed zijn, maar ook digitaal. Digitale jongerenwerkers en digitale wijkagenten zijn daarbij stappen in de goede richting.

4. Benutten van de mogelijkheden van het internet

Het past in de geest van een preventieve aanpak gericht op beschermende factoren om niet alleen met een positieve bril naar jongeren te kijken, maar ook naar de **mogelijkheden** die het internet jongeren biedt. Zo kan het kunnen verbinden over grenzen heen ook ten positieve worden ingezet en als aanzet dienen om juist in aanraking te komen met **diversiteit**. Ook het gegeven dat jongeren makkelijker om **hulp** vragen via het internet bij problemen die als voedingsbodem kunnen dienen voor radicalisering, laat zien dat de online leefwereld van jongeren ook kansen biedt.

Colofon

Opdrachtgever	Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid
Vormgeving factsheet	D. Burggraaff, BA
Auteurs rapport	Dr. T.D. Peeters Drs. R. van Wonderen D. Burggraaff, BA N. de Wit, MSc
Foto omslag	Canva
Uitgave	Verwey-Jonker Instituut Kromme Nieuwegracht 6 3512 HG Utrecht T (030) 230 07 99 E secr@verwey-jonker.nl I www.verwey-jonker.nl

De begeleidingscommissie van dit onderzoek bestond uit een hoogleraar en twee vertegenwoordigers van de NCTV, één van de ESS en één van een middelgrote gemeente.

De publicatie kan gedownload worden via onze website: <http://www.verwey-jonker.nl>

ISBN 978-94-6409-185-4

© Verwey-Jonker Instituut, Utrecht, september 2022.

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij het Verwey-Jonker Instituut. Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld. The copyright of this publication rests with the Verwey-Jonker Institute. Partial reproduction of the text is allowed, on condition that the source is mentioned.

Noot: om het lezersgemak van deze factsheet te vergroten, zijn er geen bronverwijzingen opgenomen in deze factsheet. Voor bronverwijzingen verwijzen wij u graag naar het rapport.